

Szabó Rita

A nonprofit szervezetek szerepvállalása a társadalmi innovációkban

„A társadalmi egyesületek jelentősége korunkban rendkívül megnövekedett. Az egyesületek működése ma már kiterjed a társadalmi életnek szinte minden megnyilvánulására. Milliókra menő tömegek kapcsolódnak össze szervezeteikben. Sok millióra rúgó évi bevétel és hatalmas vagyon anyagi ereje támasztja alá működésüket. Ezeknek a nagy erkölcsi és anyagi erőnek céltudatos felhasználásával az egyesületek a társadalmi élet fejlődésére, ennek a fejlődésnek irányára, ütemére rendkívül nagy, sok vonatkozásban döntő jelentőségű befolyást gyakorolnak. Az egyesületi élet ezért nemzetpolitikai szempontból is nagy figyelmet érdemel, és a kormánynak az egyesületi munka szabályozására irányuló törekvése, valamint a közvéleménynek ez iránt a probléma iránt egyre fokozódó érdeklődése mindenképpen indokolt.”

Dobrovits Sándor (1936)

Hívjuk talán mi is nonprofitnak?¹

Ha a nonprofit szót halljuk, mindenki előtt más és más gondolat, kép jelenik meg. Elsőként az – és talán ez a legáltalánosabb félreértés a közfelfogásban –, hogy ha valami nonprofit, akkor az a nyereség teljes hiányát jelenti. Valóban nem nyereségérdekelt az a szervezet, amely nonprofit formában végzi tevékenységét, azonban profitot képes termelni. Sőt, a több lábon állás a forrásteremtés szempontjából létfontosságú ebben a szektorban. Sokan és sokféleképpen értelmezik tehát a nonprofit szektort és szervezeteit. Hazánkban, a hétköznapi szóhasználatban szinte szinonimaként él két fogalom: a „civiliek” és a „nonprofitok”. A két meghatározás azonban jelentősen eltér egymástól, illetve más, mögöttes jelentéstartalommal bír, amelyet érdemes tisztázni.

A hazai gyakorlatban egyaránt találkozhatunk a harmadik szektor, nonprofit szektor, civil szervezetek vagy NGO megnevezésekkel. Európa-szerte használják a nem kormányzati szervezet (*NGO – Non Governmental Organization*) elnevezést, de főként a nagy, nemzetközi szervezetek vonatkozásában. Egyre többet lehet találkozni a CSO rövidítéssel, amely a civil társadalom szervezeteit (*Civil Society Organizations*) takarja, éppúgy, mint az NPO elnevezés (*Nonprofit Organizations*), amelyet nonprofit szervezeteknek fordíthatnánk. Hogy miért e nagy eltérés a szóhasználatban? Erre a válasz igen összetett, és az egyes nemzetek eltérő esztétörténeti és egyedi fejlődési útjaiban keresendő.

¹ A fejezet címe Kuti Éva *Hívjuk talán nonprofitnak...* című könyvére utal. A sorozatszerkesztő, Harsányi László a könyv előszavában leírja, hogy a nonprofit kutatócsoport tagjaival az 1990-es évek elején ezzel a felkiáltással fejezték be azt a vitát, amely az akkor még ismeretlen szektor újraéledéséről és megnevezéséről szólt.

A hazai nonprofit szektor történelmi előzményei nagy vonalakban

Magyarországon igen különleges a szektor megszakított történelme. A nonprofit kifejezés ugyan új keletű, de különböző civil kezdeményezések mindig is voltak a társadalomban. Hazai viszonylatban az egyleti, civil élet, a polgárosodási folyamatoknak köszönhetően virágzó korszakát élte a 19. századtól kezdődően a 20. század elejéig, amelyet csak az 1848-as forradalom utáni időszak tört meg pár évtizedig. Azonban a világháborúk ezt a folyamatot megakasztották. A 20. század nagyobb részében, az államszocializmus Magyarországon pedig mindenféle társadalmi együttműködés, civil szerveződés csak és kizárólag a központi ellenőrzésen keresztül létezhetett.

„A teljes összeomlástól az ötvenes évek közepén a magyarországi önkéntes szektor egészét se sok választotta el. Az állampolgárokat átnevelésre szoruló, megbízhatatlan és ellenséges tömegnek tekintő kormányok minden olyan szervezettől és mozgalmától félték, amelyet nem tudtak ellenőrzésük alatt tartani. Így az autonóm szervezetektől természetesen szabadulni igyekeztek. Az egyesületek többségét feloszlatták, a betiltásokat túlélő szervezeteket pedig teljes párt- és állami ellenőrzés alá vonták. Az új öntevékeny szervezetek létrejöttét hatalmi eszközökkel akadályozták, helyettük inkább művi úton hoztak létre felülről irányított, úgynevezett társadalmi szervezeteket.”²

A rendszerváltozást megelőző időkben, és azt követően, az önszerveződési képesség feléledni látszott, és új értelmet nyert, igaz, az akkori civil társadalom felfogása már nagyban különbözött az egy évszázaddal korábbtól. Ez a sajátos történelem akárhogyan is, de alakította, hatott a szektor jelenlegi formájára, szerkezetére, és az alapját adja annak, amit ma nonprofit szektorként ismerünk. A legnagyobb kihívás a szektor megismerését illetően, hogy alkotó tagjai szervezeti formájukat, működési módjaikat és jogi kereteiket tekintve igen heterogén képet mutatnak. Részben ez magyarázza a világszerte eltérő fogalmak létét is. Többek között ez is az akadály a egyes országok harmadik szektora egyszerű összehasonlító elemzésének.

Civilek vagy nonprofitok?

Civil társadalom

A civil társadalom fogalmának tisztázásához és a nonprofit szektorral való kapcsolatának feltárásához először érdemes nagy vonalakban megvizsgálni annak történelmi gyökeireit. A civil társadalom fogalma nem mai keletű, már az ókori görögöknél is létezett, és számos gondolkodó foglalkozott vele.

Márkus³ szerint a civil társadalom fogalomtörténetében megfigyelhető, hogy a társadalomtudományi megfogalmazások gyakran az állammal való viszonyt veszik alapul. A legtöbb gondolkodó másként fogalmazza meg, mit tekint civil társadalomnak, és e széles, általános gondolkodásba éppúgy belefér a társadalmi struktúrák együttese, mint

² Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak...* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport, 1998. 28.

³ Márkus Edina: *Amikor a harmadik az első, a civil szektor többféle nézőpontból.* Debrecen, Csokonai, 2016.

egy önreflexív szerveződés megtestesülése, amely az államhatalom ellensúlyozására jött létre, de szorosan összefügg az államhatalommal és a piacgazdaság kialakulásával. Legtöbbször az államtól jól elkülönült szervezeteket értjük alatta, de előfordul, hogy még a gazdasági szervezeteket is beleértik a civil társadalom fogalmába. Előtérbe akkor kerültek a civil társadalom nonprofit szervezetei, amikor a jóléti állam válsága kiütközni látszott. A *civil társadalom* tehát nemcsak a nonprofit szervezeteket foglalja magában, de az olyan állampolgári kezdeményezéseket is, amelyek nem intézményesült formában működnek. A fő céljuk az államhatalom ellensúlyozása és a társadalom atomizálódásának megakadályozása.⁴

Seligman így ad alapos összefoglalást a civil társadalom fogalmáról:

„A civil társadalom fogalmának három, egymást részben átfedő használati különíthető el mind Keleten, mind Nyugaton. Az első a közvetlenebbül és konkrétan politikai használat: a civil társadalom különféle mozgalmak és pártok jelszava lehet, Nyugaton is felhasználják egyes gondolkodók bizonyos kormányintézkedések bírálatára. A második használati módban a civil társadalom analitikus fogalom, mellyel a társadalomtudósok élnek: a makroszintű társadalmi jelenségek és társadalmi szerveződés bizonyos formáinak leírásában – esetleg a magyarázatában is – használt kvázi tudományos szakszó, mely talán még a makro- és mikroszintű társadalmi elemzések összekapcsolására is megoldást nyújthat. E hirtelen népszerűsége szert tett fogalmat mind gyakrabban használják a társadalmi szerveződés azon formáinak a leírásában, amelyek egykor a demokrácia és az állampolgárság eszméivel fonódtak össze. Végül a harmadik – némiképp a másik kettőt is tápláló – jelentésében a civil társadalom normatív filozófiai fogalom, nagyigényű etikai eszmény, amely immár nem egyszerűen a társadalmi rend leírására, hanem a jó élet perspektívájának megjelölésére szolgál.”⁵

Látható, hogy igen összetett és több rétegű a civil társadalom fogalma, azonban a seligmani meghatározás adja vissza legerőteljesebben ennek fontosságát. A civil társadalom mellett a harmadik szektor megismeréséhez elengedhetetlen a civil szervezetek és a nonprofit szektor fogalmának ismerete.

Harmadik szektor

A fent említett megnevezési akadályok ellenére a *harmadik szektor* viszonylag egyértelmű és általánosan használt fogalom. A nemzetközi összehasonlítások alapjául azonban egy elméleti keretrendszer szolgál, amely segítségével le lehet határolni az egyes országok nonprofit szektorát. Az európai harmadik szektor meghatározásának, fogalmi keretrendszerének vázát ismerhetjük meg Salamon és Sokolowski⁶ modelljében. Ebben a keretrendszerben a harmadik szektor egyéni és szervezeti tevékenységeket is magában foglal, és mint egy köztes szektor jelenik meg az állam, a piac és a háztartások között. A szektor szervezetei három fő filozófiai vonal mentén azonosíthatók: *magánjelleg*, vagyis a kormánytól való függetlenség; *nyilvános cél kitűzése*, amellyel egy szélesebb körű közösséget szolgálnak, valamint a *szabad választás joga*, amely a tevékenységek

⁴ Márkus (2016) i. m.

⁵ Adam B. Seligman: Érvék a civil társadalom ellen. *Szociológiai Szemle*, (1992), 1. 75.

⁶ Milton L. Salamon – Wojciech Sokolowski: The size and scope of the european third sector. *TSI Working Paper*, (2016), 12.

önkéntes jellegére utal. A modellben szereplő harmadik szektorbeli intézményeket öt fő szervezeti jellemző mentén tudjuk körülírni. Ezek:

- intézményesültség;
- a profitszétosztás tilalma;
- önkormányzás;
- önkéntesség, öntevékenység;
- magánjelleg.

A bizonyos szintű intézményesültség a jogi szempontok szerinti szervezeti formákban testesül meg. A profitszétosztás tilalma szerint a szervezetben keletkező nyereséget nem osztják szét a tagok vagy alapítók között, hanem az eredeti misszióra fordítja vissza a szervezet. Az egyes szervezetek által hozott szabályok meglétén alapul az önkormányzás és az államtól való szervezeti elkülönülés. A szektor szervezeteire általánosan jellemző az önkéntesség és öntevékenység, amely a választott tevékenységre és a tagokra is kiterjed. A magánjelleg a teljes elkülönülést jelenti a kormányzati szervezetektől a működést tekintve, ami azonban a szakmai együttműködésekre nem vonatkozik.⁷

Ez az elméleti keretrendszer hatásosan leképezi az európai harmadik szektort és helyzetét, így alkalmas a hazai nonprofit szektor megismerésére is. A keretrendszer alapján a kormányzat (*government*) és a háztartások (*household*) között helyezkedik el a piaci szektor (*corporations*), amelyeket átszö a harmadik szektor (*TSE – Third Sector in Europe*) és a nonprofit szervezetek (*NPIs – Nonprofit Institutions*) együttese.

A harmadik szektor a bővebb kategória, amelynek része majdnem teljes egészben a nonprofit szervezetek összessége. A harmadik szektor érintkezési felülete a háztartásokkal az *önkéntes részvételben* érhető tetten, míg a piaci szektorral a társadalmi vállalkozásokban, szövetkezetekben testesül meg. A kormányzati szektorral a nonprofit szervezeteknek van közös halmaza, amely hazai viszonylatban a közalapítványokat vagy a nonprofit gazdasági vállalkozásokat jelentheti. A *harmadik szektor* tehát az állam és a piac mellett a háztartási szektortól függetlenül működő, *nonprofit és civil szerveződések gyűjtőneve*. A harmadik szektor elnevezése tehát arra utal, hogy a nonprofit szervezetek és egyéb állampolgári kezdeményezések önálló szektort alkotnak a nemzetgazdaságban az állam és a piac mellett.

Az országokként tapasztalható eltérések és különböző megjelenési formák ellenére számos közös jellemvonása van ezen szervezeteknek, amelyek közül mindenekelőtt kiemelendő a „misszióvezérelt” jellegük. Ez a küldetésvezéreltség valamilyen szociális, társadalmi, környezeti probléma, ügy felkarolásában érhető tetten. E misszióvezérelt szervezetek célja valamilyen közösségi ügy felkarolása vagy probléma megoldása, akárcsak a társadalmi innovációnak. Ez a kapcsolódási pont szolgáltat okot arra, hogy alaposabban megismerjük és elemezzük a harmadik szektort és szervezeteit.

Civil és nonprofit szervezetek

A civil szervezetek meghatározása a következő: állampolgári kezdeményezésre létrejött, önkéntes alapon működő szervezetek. Azok az állampolgári kezdeményezések tartoznak

⁷ Milton L. Salamon – Wojciech Sokolowski: The size and scope of the european third sector. *TSI Working Paper*, (2016), 12.

ide, amelyekben a polgárok önkéntesen vesznek részt érdekeik és értékeik megjelenítése, védelme érdekében, és amely kezdeményezések az államtól elkülönülve, autonóm módon működnek.⁸

Szabó⁹ azt hangsúlyozza, hogy ezek a nem állami és nem formálisan szervezett szervezetek a társadalmi élet egyes problémáinak megoldására jöttek létre, és alapvetően az állampolgári aktivitás kifejeződésai. A civil szervezetek sokféle formában fordulhatnak elő, de jellemzően az egyesületek és az alapítványok sorolandók körükbe. Mivel a civil szervezetek esetében nem kritérium az intézményesült forma megléte, idesorolhatók még a különféle klubok, körök és hasonló kezdeményezések, sőt még a társadalmi mozgalmak is. A nonprofit szektortól való megkülönböztetés alapvető eleme az intézményesültség mellőzésének lehetősége. A hazai gyakorlatban a nonprofit szektorhoz azok a szervezetek tartoznak, amelyek magánkezdeményezésűek és nem államiak, nem nyereségorientáltak, és hivatalosan bejegyzett, intézményesült formában működnek.

A hazai statisztikai adatgyűjtés is megkülönbözteti a nonprofit szervezeteken belül a civil szervezeteket, itt azonban előfeltétel az intézményesültség megléte. Így a nonprofit szektor elnevezés egy átfogó fogalomként értelmezhető, amelybe beletartoznak a klasszikus civil szervezetek, az érdekképviselések, valamint a nonprofit formában működő gazdasági szervezetek is. A szervezeti formát tekintve klasszikus civil szervezet az alapítvány, valamint az egyesület. A nonprofit ágazat fő szegmensét a civil szervezetek adják, amelyek hazánkban is jelentős történelmi múlttal rendelkeznek, és a szektor központi magjának számítanak. A civil szervezetek szerepe egy társadalomban alapvetően a társadalmi részvétel erősítése, az önszerveződés lehetőségének megteremtése által, amely a közjó előmozdításával végső soron a társadalmi integrációhoz járul hozzá. Kisközösségek, társaságok azért hoznak létre civil szervezetet, mert valamely problémát akarnak orvosolni vagy érdekeiket kívánják jobban érvényesíteni. Lényegében azzal a céllal jönnek létre, hogy – különböző szinten és mértékben – társadalmi változást idézzenek elő. Nem politikai és nem önszervezők mentén szerveződnek, hanem a közösség, a társadalom tagjainak érdekében.

„A nonprofit szektor olyan jogi személyiségű szervezetek (egyesületek, alapítványok, szövetségek, közhasznú társaságok és egyéb társadalmi szervezetek stb.) gyűjtőfogalma, melyek nem tartoznak a szorosan vett állami, kormányzati szektorba, de nem tartoznak a gazdasági, üzleti szektorba sem. Az intézményesült és önkormányzati szervezeti forma mellett legfontosabb jellemzőjük a kormánytól való függetlenség, a profitsemlegesség és sok esetben az önkéntesség mind a szervezet létrehozásában, mind a tevékenységében.”¹⁰

A nonprofit szervezetek hozzájárulnak a pluralizmushoz, és olyan eszközöket adnak a hátrányos helyzetű csoportok kezébe, amelyekkel az állam szerepvállalását kiegészíthetik. Gyakran tekintik őket a sokféleség és az innováció forrásának, hiszen bővítik a lehetséges modellek számát a társadalmi nehézségek elleni harcban. Az önkéntesség, az altruizmus, a részvétel és a pluralizmus egyaránt jellemzik a nonprofit szektort.¹¹

⁸ Bartal Anna Mária: *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest, Századvég, 2005. 304.

⁹ Szabó Máté: Az EU és a civil szervezetek. *Politikatudományi Szemle*, 7. (1998), 3. 93–110.

¹⁰ Állami Számvevőszék: *A nonprofit szektor működése és ellenőrzése*. Budapest, 2003. 8.

¹¹ Paul J. DiMaggio – Helmut K. Anheier: The sociology of nonprofit organizations and sectors. *Annual Review of Sociology*, 16, (1990), 137–159.

A hazai nonprofit szektor dióhéjban

A hazai nonprofit szektor töretlen fejlődése tapasztalható az elmúlt évtizedekben. Évről évre nő a szervezetek száma, így országosan mintegy 61 500 szervezet tevékenykedik. A munkavállalók számában is növekedés tapasztalható, csakúgy, mint a bevételek alakulásában. A szektor GDP-hez viszonyított aránya 2018-ban rekordméretű növekedést produkálva elérte az 5%-ot.¹² Szervezeti formájukat tekintve 2 fő csoportot tudunk elkülöníteni: az alapítványokat és a társas nonprofit szervezeteket. Az előző csoportba tartoznak az alapítványok és közalapítványok. A társas nonprofit szervezetek pedig tömörítik a tagsági jogviszonyon alapuló egyesületeket, köztestületeket, szakszervezeteket, szakmai munkáltató szervezeteket, nonprofit gazdasági társaságokat és egyesüléseket. Szervezeti jelleg szerint pedig megkülönböztetjük a klasszikus civil szervezeteket, az érdekképviselőket és a nonprofit vállalkozásokat. Klasszikus civil szervezet a magánalapítvány, az egyesület és a szövetség. Nonprofit vállalkozásnak tekinthetők a nonprofit gazdasági társaságok és közalapítványok. Továbbá az érdekképviselői csoportban találjuk a köztestületeket, munkaadói, munkavállalói és szakmai szervezeteket. Ezen a hármas csoportosításon alapul a hazai nonprofit statisztika.¹³

A szektor szervezetei 18, egymástól jól elkülöníthető tevékenységi területen működnek: ilyen például a szociális ellátás, vallás vagy környezetvédelem. Szervezetszámot tekintve a sport-, szabadidő- és hobbicélú, valamint a kulturális és oktatási szervezetek működnek a legnagyobb számban. A KSH (2019) adatai szerint évek óta jellemző a szektorra az a kettősség, amely a klasszikus civil szervezetek számbeli fölényét mutatja, a nonprofit vállalkozások magas bevételeivel szemben. Vagyis ez utóbbi szervezettípusok jelentősen befolyásolják ennek a vegyes szektornak a gazdasági súlyát. Ezt a képet tovább árnyalja, hogy majdnem 10% azoknak a szervezeteknek az aránya a teljes szektorban, amelyek korlátozott pénzügyi aktivitást mutatnak, vagyis: vagy csak bevételt, vagy csak kiadást könyveltek el, vagy egyáltalán nem folytattak pénzügyi tevékenységet. 2018-ban a szervezetek 37%-ának az éves bevétele nem érte el az 500 ezer forintot.¹⁴

Ezen adatok jól mutatják, hogy számosságát tekintve hazánk egy viszonylag nagy méretű nonprofit szektorral büszkélkedhet. Ezen szervezetek széles körben, számos tevékenységi területen lefedik a legtöbb közösségi, társadalmi nehézséget, mindamellett, hogy szabadidős lehetőséget is kínálnak. Azonban az is látható, hogy a szektor képe közel sem egységes, és a szervezetek egy jelentős része forráshiánnyal küszködik.

Társadalmi jólét, jóllét

A társadalmi jólét egy nehezen meghatározható fogalom, amely több tudományterületet is foglalkoztat. Közgazdasági értelemben a társadalmi jólétről szóló elméleteket Gébert két fő csoportba sorolta. „A szubsztantív megközelítések közös jellemzője, hogy pontosan meghatározzák, mi rendelkezik önértékkel az emberek számára. Ezzel szemben a formális (vagy instrumentális) megközelítések azt írják le, hogyan lehet valamit a jólét

¹² KSH: *A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2018-ban*. Budapest, 2019.

¹³ KSH: *A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2017*. Budapest, 2018.

¹⁴ KSH (2019) i. m.

tárgyává tenni, mi tesz valamit a jólét elemévé, és miként.”¹⁵ A szociológiai megközelítésben a fejlettség vagy a fejlődés helyett a jólét elérése került az előtérbe. *A jólét sokdimenziós fogalom, a jövedelmen és a fogyasztáson kívül beletartozik az egészségügyi állapot, a műveltség, a közbiztonság, a szabadon beosztható idő stb.*¹⁶

A modern társadalmakra egyaránt jellemző, hogy a jólét a gazdasági fejlődés révén érhető el. Ez a gondolkodás tetten érhető számos gazdasági programban, ami magával hozza a jólét vagy jóllét fejlődését is.¹⁷ A 20. században jelentős technikai, gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődésen ment keresztül a világunk, mégis maradtak a fejlett társadalmakban is jócskán szociális és társadalmi nehézségek. A jóléti államok válságával is szembe kellett néznünk, és egyre inkább be kell látnunk, hogy a gazdasági jólét nem válasz a társadalmunkat fenyegető, nyomasztó problémákra. Egy bizonyos szintig ugyan hozzájárult a jólét általános szintjének eléréséhez a gazdasági növekedés, azonban hamar fény derült arra, hogy a társadalom elégedettsége és jólléte már nem javult, valamint az életminőség is – főként a leszakadó rétegekben – romlott. A fejlett nyugati társadalmakban ezért egyre többen arra a felismerésre jutottak, hogy nem helyes a gazdasági fejlődés mindenhatóságába vetett feltétel nélküli hit, és megfogalmazódott az emberek életminőségének és jóllétének fejlesztése mint a fejlődés új célja.¹⁸

A 20. század végén egyfajta paradigmaváltásnak lehettünk tanúi, hiszen a gazdasági növekedést felváltotta az integrált fejlődési jövőkép.

„Nem csupán a társadalmi jóllét erősítéséhez, de a gazdasági vállalatok prosperitásának biztosításához is szükségessé vált a társadalmi tényezők fejlesztése, a társadalmi erőforrások (társadalmi tőke, hálózatok, társadalmi részvétel, önkéntesség, szabad felhasználású szellemi termékek, helyi tudás) bevonása. A profitorientált gazdaság és a szűkülő költségvetési keretekkel szembenézni kénytelen, meglehetősen rugalmatlan kormányzati szektor által kielégíteni nem tudott, egyre diverzebb szükségletek a civil társadalmat cselekvésre serkentették.”¹⁹

Az utóbbi években a társadalmi innováció a tudományos érdeklődés homlokterébe került. Hiszen a társadalmi innovációs folyamatok jó példák arra, hogy a közösségek és egyéb szereplők újragondolják, milyen kihívásokkal kell szembenézniük a társadalmat akár széles, akár szűkebb körben érintő problémák kapcsán, továbbá, hogy ezekhez új koncepciókat és megoldási utakat társítsanak. A társadalmi innováció eredményeihez társítják a társadalmi változást, ezáltal a társadalmi fejlődés előidézését is.

Andorka²⁰ a változás alatt a *társadalom szerkezetének, intézményeinek, tág értelemben vett kultúrájának* változását érti, amely lehet gyors, lassú és fokozatos vagy ugrásszerű.

¹⁵ Gébert Judit: A jólét mérésének elméleti alapjai és problémái. In Bajmócy Zoltán – Lengyel Imre – Málovics György (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. Szeged, JATE-Press, 2012. 305.

¹⁶ Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris, 2003. 566.

¹⁷ Kopp Mária – Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot az ezredforduló után. *Távlatok*, 19. (2009), 86. 32–52.

¹⁸ Kopp–Skrabski (2009) i. m.

¹⁹ G. Fekete Éva (2015): Társadalmi innovációk a helyi foglalkoztatásban. In Lipták Katalin (szerk.): *„Mérleg és Kihívások”. LX. Nemzetközi Tudományos Konferencia. Konferenciakiadvány a Gazdaságtudományi Kar megalapításának 25. évfordulója alkalmából*. Miskolc, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 2015. 274–287.

²⁰ Andorka (2003) i. m.

Kifejti, hogy a változással sokszor rokon fogalmakként értelmezik a gazdasági fejlődést vagy gazdasági növekedést, illetve a társadalmi fejlődést. Utóbbi fogalmat nehéz pontosan leírni, de általában az életszínvonal növekedését vagy valamilyen társadalmi mutató javulását értjük alatta.²¹ Ha elfogadjuk, hogy a társadalmi innováció célja és eredménye lehet a társadalmi változás vagy társadalmi fejlődés elérése, akkor nem meglepő a nagyfokú tudományos érdeklődés a terület iránt. Nézzük meg, hogyan állítható a társadalmi innováció a társadalmi jóllét szolgálatába!

Társadalmi innováció a jóllét szolgálatában

A hatékony társadalmi innováció a különböző szektorbéli szereplők együttműködésével valósul meg. A társadalmi innovációs projekteket úgy kell elképzelnünk, mint hibridjeit már meglévő elemeknek és projekteknek, vagyis nem minden esetben teljesen új megoldásokként jelentkeznek. Ami újdonsága ezeknek a hibrid együttműködéseknek, hogy átlépi a hagyományos szektorális vagy diszciplináris határokat, így több szereplő több szempontból tud az adott probléma megoldásához hozzátenni. Végezetül az egyik legfőbb hozadéka lehet a társadalmi innovációs projekteknél, hogy segítségével a hagyományos berendezkedések, társadalmi korlátok felbonthatók és újraértelmezhetők.²²

A nonprofit szervezetek minden társadalomban és modern állami berendezkedésben fontos szerepet vállalnak a meglévő társadalmi, szociális és egyéb nehézségek felszámolásában, így a társadalmi innováció aktoraiként tartjuk számon őket. A jóléti állam szereplőinek közösen kellene partnerségre lépve a fennálló problémák ellen fellépni, és megoldási javaslatokat megfogalmazni. Természetesen ez egy folyamat, amely bizonyos területeken könnyebben megvalósítható, illetve vannak olyan eleve hibrid szervezetek vagy intézmények, amelyek ezeknek a katalizátorai is lehetnének. Ilyenek például a piac és a nonprofit szektor határmezsgyéjén működő nonprofit gazdasági vállalkozások vagy a társadalmi vállalkozások.

A közszolgáltató szektor jóval kötöttebb rendszerben és szabályokkal működik, így jóval kevesebb a mozgáster a hibrid projektek létrehozására. A hatékony, széles körű társadalmi innováció felé vezető úton azonban minden szektornak nyitnia kell az együttműködések felé, és fel kell bontani a megszokott belső gondolkodást, annak érdekében, hogy valóban működő, újszerű, esetenként alternatív, innovatív megoldásokra leljünk. A szektorközi együttműködések mindamelllett, hogy találékonyabbak és rugalmasabbak, mint az önálló kezdeményezések, vitathatatlanul törékenyebbek, és számos nehézséggel kell szembenézni létrehozásukkor és fenntartásuk alatt is.²³

²¹ Andorka (2003) i. m.

²² Robin Murray – Julie Caulier-Grice – Geoff Mulgan: *The open book of social innovation*. Nesta, The Young Foundation, 2010.

²³ Marlene J. Le Ber – Oana Branzei: (Re)Forming strategic cross-sector partnerships relational processes of social innovation. *Business & Society*, 49. (2010), 1. 140–172.

A nonprofit szervezetek a társadalmi innovációban

Murray, Caulier-Grice és Mulgan egyik elmélete szerint azok a társadalmi innovációk lesznek sikeresek, ahol megvan az együttműködés a szervezetek között, és kialakul ezek hatékony szövetsége. A nonprofit szervezeteket ebben a modellben (*bees and trees*) a méhekhez (*bees*) hasonlítja. Hiszen alapvetően számos, kisebb vagy nagyobb szervezet dolgozik az egyes területeken, legyen ez a szociális szolgáltatás vagy akár kulturális szféra. Ezek a kis szervezetek képesek hálózatban dolgozni, gyorsan és rugalmasan alkalmazkodni a felmerülő igényekhez. Mindazonáltal éppúgy szükség van a meglévő nagyobb szervezetekre vagy intézményekre – ők a fák (*trees*) –, akik megfelelő gyökerekkel, mérettel és kapcsolatokkal rendelkeznek, hogy elő tudják segíteni az innovációk terjedését és kibontakozását. Ahogy a természetben, itt sem lehet meg az egyik a másik nélkül, egyfajta kölcsönös függőségi viszonyt alakítanak ki. Ennek a kölcsönössége mindkét irányból érkező innovatív kezdeményezések esetén tetten érhető. Hiszen a nonprofit szervezetek által kezdeményezett projekteket a nagy szervezetek tudják támogatni, intézményesíteni, amellet, hogy a tőlük induló programokat széles körben tudnák terjeszteni a társadalom szövetébe beágyazottan működő kis szervezetek. A társadalmi változás végül a méhek és a fák hatékony szövetségétől függ. Egy másik megközelítésben a kis szervezeteket, legyenek ezek nonprofitok, társadalmi vállalkozások vagy akár magánszemélyek egyfajta úttörő (*pathfinder*) szerepet játszanak a felmerülő nehézségek megoldásában, és segítségükkel, a kidolgozott megoldási javaslatok alkalmazásával és elterjesztésével a további szereplők is adaptálhatják a működőképes megoldásokat. Ez a nézet a kis szervezetek társadalmi beágyazottságán alapul, vagyis azon a meglátáson, hogy a problémákat közvetlen közlelől érzékelik, és reagálni is képesek rá.²⁴

Az újabb európai kutatások kiemelt figyelmet szentelnek a nonprofit szektor szerepére, és a társadalmi innováció elsődleges aktoraiként azonosítják őket. A társadalmi innováció a harmadik szektor elsődleges hozzájárulása a társadalmi hatáshoz. A társadalmi innováció előállításához a legmegfelelőbb helyzetben a harmadik szektor van, a polgári részvétel ösztönzése révén. Ezzel a képességgel felülmúlja a piaci szereplőket és állami intézményeket is.²⁵

A neokommunitarizmus szerint a társadalmi innováció a harmadik szektor aktivitásában nyilvánul meg. Ez az aktivitás a gazdasági fejlődésben, a társadalmi kohézióban való szerepvállalásban és az alulról jövő, helyi kezdeményezésekben érhető tetten. Vagyis ezen nézet szerint a széles körű társadalmi innováció elterjedésének feltétele a civil szerveződésekben nyugszik. Továbbá lényeges, a gazdasági és közösségi fejlődés, valamint decentralizált partnerségek megléte a helyi érintettek és piac, valamint az állam között. Mindezen folyamatok a szociális gazdaság (*social economy*) felé mutatják az irányt, amely szembemegy a kapitalizmussal, és a profitmaximalizálás logikájával ellentétben, a társadalom számára hasznos érték áll középpontjában.²⁶ Ezen gondolatokat fedezhet-

²⁴ Murray – Caulier-Grice – Mulgan (2010) i. m.

²⁵ Helmut K. Anheier – Gorgi Krlev – Georg Mildenberger (szerk.): *Social innovation. Comparative perspectives*. New York, Routledge, 2019.

²⁶ Julia Gerometta – Hartmut Haussermann – Giulia Longo: Social innovation and civil society in urban governance: strategies for an inclusive city. *Urban Studies*, 42. (2005), 11.

jük fel Le Ber és Branzei²⁷ téziseiben. Mint írják, a társadalmi innováció két fő alapon nyugszik. Elsőként el kell fogadnunk, hogy olyan módon történik a társadalmi igények és problémák kezelése, amely túlmutat a piaci tevékenység magánérdekeltségein. Másodsorban olyan társadalmi érték létrehozására törekszik, amely új ötletek és források és képességek kombinációját igényli.²⁸

Mindemellett úgy gondolom, hogy a társadalmi innovációnak számos szereplője lehet, mint például a társadalmi vállalkozások, közösségek, mozgalmak, de akár önálló állampolgárok is, vagy egyes intézmények. A nonprofit szektor, azon belül is a klaszszikus civil szervezetek szellemiségükben, céljaikban és lényegükben vitathatatlanul közel állnak ahhoz, amit társadalmi innovációként azonosítunk, így rendkívül fontos tevékenységük vizsgálata.

Jóléti állam, jólétmix és társadalmi innováció

Hagyományos értelemben a jólétmix vagy vegyes gazdaság szereplői közé soroljuk a piaci és állami szereplőket, valamint a harmadik szektort és a közösséget. Jóléti államnak szokás nevezni azoknak a jóléti programoknak az együttesét, amelyeken keresztül az állam széleskörűen gondoskodik polgárainak jólétéről.²⁹ Gyakori azonban, hogy a döntéshozatali folyamatokban nincs civil társadalmi vagy nonprofit hozzájárulás, ez általában összefügg az egyes országok jóléti hagyományaival. Ahhoz, hogy a társadalmi innovációban ezeket a folyamatokat elősegítsük, elsőként meg kell érteni a jóléti rendszereket és a civil társadalom jellemzőit, hiszen a társadalmi szervezeteknek és mozgalmaknak hagyományosan lényeges szerepük volt a jóléti rendszerek vagy megállapodások létrehozásában.³⁰ Mindez azért létfontosságú, mert a már létező, valamint a lehetséges kapcsolatokat is fel tudjuk tárni a jólétmix ismerete által. A társadalmi innovációs tevékenységek kapcsán az állam szerepvállalása mellett éppoly fontos a harmadik szektor lehetséges funkcióinak feltárása, hiszen lényeges szerepet vállalnak a társadalmi problémák feloldásában. Alapvető fontosságú, hogy felmérjük, van-e kapcsolat a jóléti reformokat célzó politikák és a társadalmi innováció előmozdítását célzó politikák között. Mivel a társadalmi innovációs tevékenységek beépíthetők lennének a szociálpolitikai döntések alternatíváiként, ezáltal mintegy újratervezve a jóléti mixet. Hiszen a társadalmi innovációk megkérdőjelezzik a köz- és magánszektor közötti felosztást, valamint a helyi közösségekre helyezik a hangsúlyt.³¹

A transzformatív társadalmi innováció koncepciója

A transzformatív társadalmi innováció koncepciója egy többszereplős jelenség, amelyben egy hibrid felállásra van szükség, amely megtöri a szektorok közötti hagyomá-

²⁷ Le Ber – Branzei (2010) i. m.

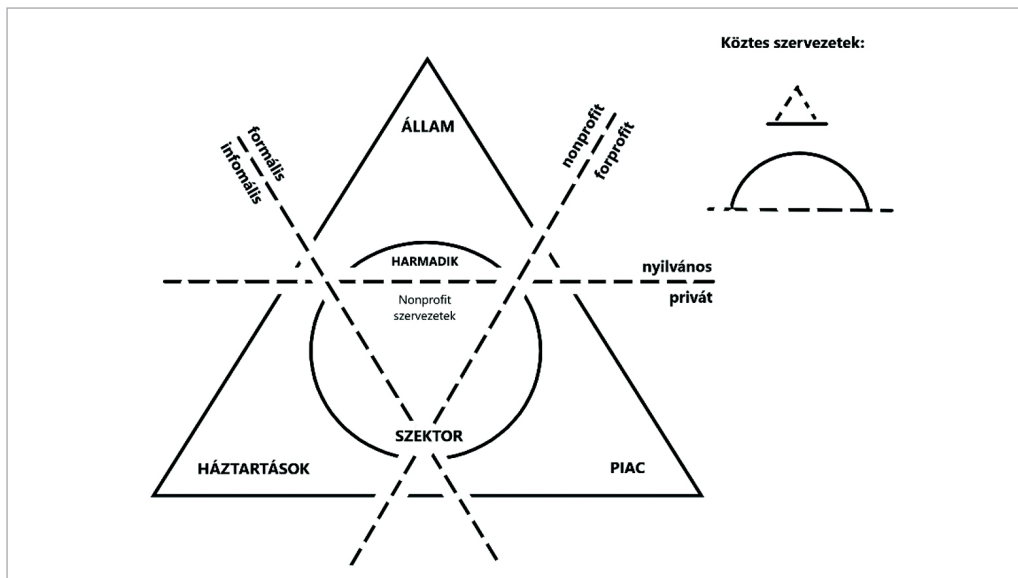
²⁸ Le Ber – Branzei (2010) i. m.

²⁹ Andorka (2003) i. m.

³⁰ Alex Nicholls et al. (szerk.): *New frontiers in social innovation research*. London, Palgrave Macmillan, 2015.

³¹ Nicholls et al. (2015) i. m.

nyos határokat. E többszereplős hibrid koncepció Avelino és Wittmayer³² modelljében érthető meg igazán, akik a hagyományos jólétmixmodellt adaptálták a transzformatív társadalmi innovációra. Eredetileg ez a többszereplős modell (*multi-actor perspective*) a hatalmi viszonyok és a felhatalmazási folyamatok vizsgálatára szolgált. Szereplőként azokat a cselekvőképes társadalmi entitásokat értik, akik egyaránt lehetnek egyének vagy szervezetek. Ezáltal egy olyan heurisztikus keretrendszert építettek, amely szétválasztja a szereplőket kapcsolataik és szerepeik révén a társadalmi innovációban.³³

1. ábra: A jólétmix többszereplős perspektívája, szektorális szinten

Forrás: Avelino–Wittmayer (2016) i. m.

A *multi-actor perspective* (MAP), ahogy neve is mutatja, egy többszereplős perspektíva, amely négy szereplőt különböztet meg, három szinten. Az egyes szintek dimenziópárjait a formális-informális, forprofit-nonprofit, valamint a nyilvános-privát párokkal lehet leírni. Ebben az értelmezésben szereplő lehet az *állam*, a *piac*, a *közösség* és a *harmadik szektor*. Az *állam* dimenziói: nonprofit, formális és nyilvános; a *piac* leírására szolgáló dimenziók: formális, privát és forprofit; a *közösség* jellemzői: privát, informális és nonprofit. A *harmadik szektor* pedig egy közvetítő szektor a másik három között ebben a modellben. A *harmadik szektor* éppúgy magában foglalja a nonprofit szervezeteket, mint egyéb, szektorközi intézményeket vagy társadalmi vállalkozásokat. Az egyik legfontosabb, hogy a modell szétválasztja a harmadik szektort és a közösségeket, amelyeket gyakorta összemos a szakirodalom. A szerzők szerint a társadalmi innovációt ebben a modellben lévő bármely szereplő kezdeményezheti, bármely szándékkal, és a szereplőket minden szinten be lehet vonni partnerségekbe. A harmadik szektor szerepvállalását

³² Flor Avelino – Julia M. Wittmayer: Shifting power relations in sustainability transitions. A multi-actor perspective. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 18. (2016), 5. 628–649.

³³ Avelino–Wittmayer (2016) i. m. 628–649.

a korábbiakban alulértékelték, hiszen a legtöbb modern társadalomban a hagyományos kétszektoros (állam-piac) logika volt érvényben. A jóléti államok kiszervezték a szolgáltatásokat a piacnak, ami széles nyilvános és privát együttműködéshez (*PPP – public private partnership*) vezetett. Továbbá széles körben elterjedt az a neoliberális nézet, hogy az állam által használt bürokratikus logikát kombinálják a piaci logikával, és ezt alkalmazzák az élet és a társadalom minden dimenziójára.³⁴ Vagyis a modell pont a hagyományos kétszektoros berendezkedés logikáját próbálja áttörni és felülírni. A kérdés, hogy hogyan lehet a létező, domináns intézményi logikát helyettesíteni a négy szereplő együttműködésével. Ahhoz, hogy ezt elérjük, nemcsak egy társadalmi-technikai váltásra van szükség, hanem társadalmi-politikai átrendeződésre is. Ezt úgy kell elképzelni, mint egy átmenetet a hegemonikus, formalizált gazdaságból egy társadalmi gazdaság felé. Ez az átmenet inkább feltételezi az önszerveződést és civil jelenlétet, mint a központosított kormányzati szerkezetet.³⁵

Összegzés

Modern életünkben egyre erősödő az igény a hatékony társadalmi innovációkra annak ellenére, hogy jóléti társadalmakban élünk. Igaz, változnak a szociális, kulturális vagy társadalmi problémáink, de a hátrányos helyzetűeknek és leszakadó rétegeknek, az időseknek vagy a fiataloknak sem tudunk eddig hatékony, átfogó megoldásokat kínálni. A társadalmi innováció nagyon hatékony útja lehet a társadalmi kihívások kezelésének, akár recesszió idején is. Széles tevékenységi kör van, ahol hatékonyan alkalmazható a társadalmi innováció, és a projektek hatóköre is igen változatos lehet, azáltal hogy különböző kérdésekre és különböző prioritásokkal válaszolnak.

„A társadalmi innováció a cselekvés és együttműködés új módjának megteremtése a társadalom bizonyos részein. Mivel a társadalom különálló területekre oszlik, amelyek különböző szabályok és koncepciók szerint vannak elrendezve – az üzleti, a politika, a szociális szolgáltatások, a »harmadik szektor«, az akadémia vagy a média világa –, a társadalmi innováció gyakorlatának mindig ezen területek egyikével kezdődik. Meg kell határozni egy olyan kihívást, amelyet a társadalom azon sarkában még nem sikerült megoldani, és amelyet a szokásos gyakorlat és a kialakult intézmények nem tudnak megoldani. Ennek egy gyakorlati kezdeményezés révén példát kell mutatnia a probléma megértésének és kezelésének módjáról.”³⁶

Fontos kérdések közé tartozik, hogy az egyes jóléti államok ki tudják-e használni a társadalmi innováció nyújtotta lehetőségeket. Erdemes az Európai Unió politikáját is számba venni, főként a jóléti modernizációra vonatkozóan. Vajon tudjuk-e majd ezek által hatékonyan serkenteni a társadalmi innovációt?

A harmadik szektor szerepe megkérdőjelezhetetlen a társadalmi innováció folyamatában. A szektort alkotó nonprofit szervezetek szerves részei a társadalomnak, annak szövetében beágyazottan működnek. Tevékenységük széles körű, ezáltal hatékony létre-

³⁴ Avelino–Wittmayer (2016) i. m.

³⁵ Avelino–Wittmayer (2016) i. m.

³⁶ Nicholls et al. (2015) i. m. 234.

hozó, megvalósító szereplői lehetnek az új innovációs projekteknek. A szektor szervezetei kiemelt szerepet játszanak a társadalmi innovációs tevékenységek kialakításában és elterjesztésében is. Küldetésvezérelt működési berendezkedésük és szociális érzékenységük segíti őket abban, hogy felismerjék szűkebb és tágabb környezetük problémáit, és ezekre eredményes megoldást tudjanak kínálni. Minden bizonnyal számos olyan alternatív működő megoldás létezik a szektorban, amelyet társadalmi innovációként azonosítanánk, azonban ezek a fogalom újdonsága miatt nem ismertek széles körben. Sok esetben a kis szervezetek nincsenek tudatában annak, hogy társadalmi innovációt valósítanak meg, hisz míg a piaci szektorban általános, sőt kívánatos az innováció kifejezés használata, a nonprofit szervezetek körében nem mondható annak. Ezért fontos lenne a nonprofit szervezetek tevékenységének vizsgálata, a szektor mellőzöttségének feloldása. A társadalmi innovációs projektek szempontjából a szektorok közötti szoros együttműködés lenne kívánatos, így minden szereplőnek erre kellene törekednie. Új szemszögből kell közelíteni a meglévő összetett problémákhoz nemcsak nekünk, állampolgároknak, de éppúgy a piaci szereplőknek, mint a nonprofit szektor szervezeteinek. Le kell vetköznünk azt a nézetet, amely az államra bízta a nehézségek megoldását. Ez nyilvánvalóan gondolkodásmódbeli és technikai, intézményi váltást is előfeltételezne, de a hagyományos mintákon át kell lépnünk. A duális berendezkedés helyett szükséges az állampolgárok, civil kezdeményezések, a tudomány képviselőinek bevonása is, hogy valódi társadalmi változást lehessen elérni. A társadalmi innováció hatékony lehet ebben az átmenetben, sőt maga lehet a motorja ennek. Mindannyiunk érdekében pedig ezen az úton kellene elindulni, amely végül elvisz minket egy befogadóbb, rugalmasabb és fenntarthatóbb társadalom felé.

Irodalomjegyzék

- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris, 2003.
- Anheier, Helmut K. – Gorgi Krlev – Georg Mildenberger (szerk.): *Social innovation. Comparative perspectives*. New York, Routledge, 2019. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315158020>
- Állami Számvevőszék: *A nonprofit szektor működése és ellenőrzése*. Budapest, 2003. Online: https://asz.hu/storage/files/files/Publikaciok/Archiv_tanulmanyok/t35.pdf?download=true
- Avelino, Flor – Julia M. Wittmayer: Shifting power relations in sustainability transitions. A multi-actor perspective. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 18. (2016), 5. 628–649. Online: <https://doi.org/10.1080/1523908X.2015.1112259>
- Bartal Anna Mária: *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest, Századvég, 2005.
- DiMaggio, Paul J. – Helmut K. Anheier: The sociology of nonprofit organizations and sectors. *Annual Review of Sociology*, 16. (1990), 137–159.
- Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. *Statistikai Közlemények*, (1936), 3.
- Gerometta, Julia – Hartmut Haussermann – Giulia Longo: Social innovation and civil society in urban governance. Strategies for an inclusive city. *Urban Studies*, 42. (2005), 11. Online: <https://doi.org/10.1080/00420980500279851>
- Gébert Judit: A jólét mérésének elméleti alapjai és problémái. In Bajmócy Zoltán – Lengyel Imre – Málovics György (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. Szeged, JATEPress, 2012. 303–317.

- G. Fekete Éva: Társadalmi innovációk a helyi foglalkoztatásban. In Lipták Katalin (szerk.): „Mérleg és Kihívások”. IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia. Konferenciakiadvány a Gazdaságtudományi Kar megalapításának 25. évfordulója alkalmából. Miskolc, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 2015. 274–287.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot az ezredforduló után. *Távlatok*, 19. (2009), 86. 32–52.
- Központi Statisztikai Hivatal: *A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2017*. Online: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit17.pdf
- Központi Statisztikai Hivatal: *A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2018-ban*. Budapest, 2019. Online: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit18.pdf
- Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak...* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport, 1998.
- Le Ber, Marlene J. – Oana Branzei: (Re)Forming strategic cross-sector partnerships relational processes of social innovation. *Business & Society*, 49. (2010), 1. 140–172. Online: <https://doi.org/10.1177/0007650309345457>
- Márkus Edina: *Amikor a harmadik az első, a civil szektor többféle nézőpontból*. Debrecen, Csokonai, 2016.
- Murray, Robin – Julie Caulier-Grice – Geoff Mulgan: *The open book of social innovation*. Nesta, The Young Foundation, 2010. Online: <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/The-Open-Book-of-Social-Innovation.pdf>
- Nicholls, Alex – Julie Simon – Madeleine Gabriel – Christopher Whelan (szerk.): *New frontiers in social innovation research*. London, Palgrave Macmillan, 2015. Online: www.palgrave.com/gp/book/9781137549532
- Salamon, Milton L. – Wojciech Sokolowski: The size and scope of the european third sector. *TSI Working Paper*, (2016), 12. Online: <https://thirdsectorimpact.eu/documentation/tsi-working-paper-no-12-size-scope-third-sector-europe/>
- Seligman, Adam B.: Érvek a civil társadalom ellen. *Szociológiai Szemle*, (1992), 1. 75–80.
- Szabó Máté: Az EU és a civil szervezetek. *Politikatudományi Szemle*, 7. (1998), 3. 93–110.